

HƯỚNG TỚI BIÊN SOẠN TỪ ĐIỂN BÁCH KHOA ĐỊA DANH ĐƯỜNG, PHỐ QUẬN HOÀN KIẾM

LÊ THỊ HẢI CHI*

Tóm tắt: Nhận thấy tầm quan trọng và ý nghĩa của địa danh đường, phố thuộc Hà Nội nói chung, địa danh đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm nói riêng, bài viết tiến hành nghiên cứu biên soạn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*. Kết quả bài viết có thể giúp những độc giả quan tâm hiểu rõ về cách thức biên soạn loại từ điển về địa danh đường, phố nói chung, hiểu rõ về cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô của một cuốn từ điển bách khoa về địa danh đường, phố thuộc một quận ở Hà Nội nói riêng.

Từ khóa: Từ điển bách khoa, đường phố, quận Hoàn Kiếm, Hà Nội.

Abstract: Realizing the importance and meaning of the streets in Hanoi in general, and the streets in Hoan Kiem district in particular, the article studies to compile an *Encyclopedic Dictionary of the Streets in Hoan Kiem District*. Thereby, the article's results can help interested readers understand how to compile a type of dictionary of streets in general, understand the macro- and micro-structure of an encyclopedic dictionary of the streets in a district of Hanoi in particular.

Keywords: Encyclopedic dictionary, streets, Hoan Kiem district, Hanoi.

1. Đặt vấn đề

Địa danh Hà Nội nói chung, địa danh đường, phố Hà Nội nói riêng là một lĩnh vực nghiên cứu hấp dẫn, thú vị bởi tầm

quan trọng và ý nghĩa của chính bản thân đối tượng được nghiên cứu. Việc giải mã các dấu ấn địa lý, lịch sử, văn hóa, ngôn ngữ thông qua các yếu tố địa danh, và thông qua các địa danh để có thể lý giải rõ hơn về những sự kiện lịch sử, văn hóa, chính trị,... thực sự rất cần thiết để hiểu thêm về lịch sử, cảnh quan, con người, khát vọng và hình ảnh của địa danh Hà Nội nói chung và địa danh đường, phố Hà Nội nói riêng.

Bài viết tiến hành nghiên cứu biên soạn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*¹. Qua việc xây dựng cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô của cuốn Từ điển sẽ giúp cho độc giả hiểu rõ về cách thức biên soạn loại từ điển về địa danh đường, phố cũng như hiểu được giá trị của một công trình từ điển bách khoa về địa danh đường, phố thuộc một quận ở Hà Nội.

2. Nghiên cứu biên soạn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*

2.1. Tổng quan tình hình nghiên cứu

2.1.1. Tình hình nghiên cứu ngoài nước

Các công trình tiêu biểu về địa danh nói chung và địa danh đường phố nói riêng đã được xuất bản ngoài nước có thể kể đến như:

* TS - Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam; Email: lehaichi.ico@gmail.com

Cuốn *The Street Book: An Encyclopedia of Manhattan's Street Names and Their Origins* (Sách đường phố: Bách khoa thư về tên đường phố của Manhattan và nguồn gốc của chúng) [20] của tác giả Henry Moscow, xuất bản năm 1990, cung cấp nội dung thông tin của hơn 100 đường phố nổi tiếng cũng như ít được biết đến của Manhattan. Công trình chính là một tác phẩm nghệ thuật trực quan gồm những bức ảnh, bản vẽ hay bản sao của những tờ báo cũ,... cùng với bản đồ địa hình chi tiết của Manhattan giúp dễ dàng xác định vị trí các đường phố, hay thậm chí có thể sử dụng làm hướng dẫn đi bộ.

Cuốn *Singapore street names: A study of Toponymics* (Tên đường ở Singapore: Nghiên cứu về Địa danh học) [21] của các tác giả Victor R. Savage và Brenda S. A. Yeoh, xuất bản năm 2013, cung cấp những thông tin đầy đủ và chính xác về nguồn gốc, ý nghĩa và tầm quan trọng của các địa danh ở Singapore như: Alkaff Quay, Ann Siang Hill, Coleman Bridge, Bukit Merah,...

Cuốn *Encyclopedia of Place Names in the United States* (Bách khoa thư về tên địa danh ở Hoa Kỳ) [16] của tác giả Henry Gannett, do Juergen Beck biên tập, xuất bản năm 2017, cung cấp nội dung thông tin có giá trị về nguồn gốc và lịch sử của các địa danh ở Hoa Kỳ, từ những cái tên có nguồn gốc từ Anh, như: Danbury, Connecticut hay Barnstable, Massachusetts;... đến những cái tên có nguồn gốc từ Pháp như: Detroit, Michigan,... hay có nguồn gốc từ Hà Lan như: Harlem, Brooklyn, Rhode Island,...

Cuốn *A Dictionary of British Place Names* (Từ điển Địa danh nước Anh) [19] của tác giả A. D. Mills, xuất bản năm 2011, cung cấp hơn 17.000 mục từ về các địa danh từ quen thuộc, nổi tiếng cho đến ít

người biết đến ở Anh từ thời sơ khai nhất cho đến ngày nay, cung cấp nội dung thông tin về nguồn gốc lịch sử cũng như sự phát triển của các địa danh đó, chẳng hạn như: Findlater, Beer, Great Snoring, Broadbottom,... Công trình cũng cung cấp một bài viết giới thiệu chi tiết về niên đại và sự phát triển của địa danh ở Anh, các kiểu hình thành khác nhau,... và một thư mục mở rộng, bản đồ của Anh hiển thị các ranh giới cũ và mới, và bảng chú giải thuật ngữ về các yếu tố phổ biến trong địa danh.

Cuốn *Oxford Concise Dictionary of World Place Names* (Từ điển vắn tắt về địa danh trên thế giới của Oxford) [15] của tác giả John Everett-Heath, xuất bản năm 2020, cung cấp gần 10.000 mục từ, gồm những thông tin về lịch sử, ý nghĩa và nguồn gốc của rất nhiều tên quốc gia, khu vực, thành phố, thị trấn và đảo trên khắp thế giới. Công trình tiết lộ các truyền thống tôn giáo và văn hóa, sự di cư của các dân tộc, sự hiện diện của các nhà thám hiểm, ngôn ngữ địa phương, sự phát triển công nghiệp, địa hình,... Ngoài ra, công trình còn cung cấp hai phụ lục hấp dẫn: bảng chú giải các yếu tố từ nước ngoài xuất hiện trong địa danh và ý nghĩa của chúng, và danh sách các nhân vật và nhà lãnh đạo từ khắp nơi trên thế giới đã ảnh hưởng đến việc đặt tên cho các địa danh. Công trình còn có bảng chú giải các từ là thành phần phổ biến cho địa danh (ví dụ: “havn” nghĩa là bến cảng) và chỉ mục về các đặc trưng có liên quan.

Cuốn *A History of Street Networks: from Grids to Sprawl and Beyond* (Lịch sử mạng lưới đường phố: từ Grids cho đến Sprawl và xa hơn nữa) [14] của tác giả Laurence Aurbach, xuất bản năm 2020, khám phá nguồn gốc và việc thể chế hóa, cải cách sâu rộng các mạng lưới đường bộ hiện đại, đặc biệt là các mạng lưới đô thị trải dài. Công

trình chính là một nguồn tư liệu quý giá cho bất kỳ ai muốn tìm hiểu về những yếu tố chính góp phần hình thành và tiếp tục định hình môi trường đô thị.

Cuốn *The Address Book: What Street Addresses Reveal About Identity, Race, Wealth, and Power* (Sổ địa chỉ: Địa chỉ đường phố tiết lộ gì về danh tính, chủng tộc, sự giàu có và quyền lực) [18] của tác giả Deirdre Mask, xuất bản năm 2020, tìm hiểu số phận của những con phố được đặt theo tên của Martin Luther King Jr., phương tiện tìm đường của người La Mã cổ đại, và Đức Quốc xã ảnh hưởng tới các đường phố của nước Đức hiện đại như thế nào. Công trình làm sáng tỏ những câu chuyện phức tạp và đôi khi ẩn chứa đằng sau những cái tên đường phố và quyền đặt tên, che giấu, hay quyết định ai được nhắc đến, ai không và lý do tại sao.

Cuốn *Auburn: A History in Street Names* (Auburn: Lịch sử tên đường) [17] của tác giả Sam Hendrix, xuất bản năm 2021, cung cấp những thông tin tri thức về nguồn gốc lịch sử, sự hình thành và hiện trạng của những địa danh đường phố ở thành phố Auburn, bang Alabama, Hoa Kỳ.

Bên cạnh đó còn có các bài viết, luận văn,... nghiên cứu về địa danh đường, phố như: bài báo “Changing Symbols: The Renovation of Moscow Places Names” (Sự đổi mới các tên địa danh ở Moscow) của tác giả Graeme Gill in trên *The Russian Review*, tập 64, số 3, tháng 7.2005; “The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials and the politics of commemoration” (Văn bản thành phố ở Budapest thời hậu cộng sản: tên đường phố, đài tưởng niệm và hoạt động chính trị của việc tưởng niệm) của tác giả Palonen E. in trên *Geojournal*, tập 73, 2008; luận văn

thạc sĩ *The story of street names in the Netherlands: A comparative analysis of themes used in street naming in Noord - Brabant and Holland, 1859 - 1939* (Câu chuyện về tên đường ở Hà Lan: Phân tích so sánh các chủ đề được sử dụng trong việc đặt tên đường ở Noord - Brabant và Hà Lan, 1859 - 1939) của tác giả Rob Kooloos, năm 2010;... [dẫn theo [1], tr.8].

Điềm qua các công trình nghiên cứu về địa danh nói chung và địa danh đường phố nói riêng ở nước ngoài cho thấy các công trình nghiên cứu về địa danh đường phố trên thế giới đã xuất hiện tương đối nhiều và đã đạt được những thành tựu đáng kể.

2.1.2. Tình hình nghiên cứu trong nước

Địa danh Hà Nội nói chung, địa danh đường, phố Hà Nội nói riêng là một lĩnh vực nghiên cứu hấp dẫn, thú vị, vì thế đã có không ít công trình lấy địa danh Hà Nội và địa danh đường, phố Hà Nội làm đối tượng khảo cứu. Các công trình tiêu biểu là những công trình, bài viết của các nhà nghiên cứu văn hóa, các nhà lịch sử đề cập đến những địa danh đặc biệt, mang tính điển hình của Hà Nội. Bên cạnh đó còn xuất hiện các công trình tra cứu là các cuốn từ điển về đường, phố Hà Nội, các cuốn từ điển hay các bộ bách khoa thư về địa danh Hà Nội,... Những công trình này có đóng góp đáng kể cho những người nghiên cứu về Hà Nội có thêm nhiều thông tin quý báu về mảnh đất ngàn năm văn hiến này.

Các công trình tiêu biểu của các nhà nghiên cứu văn hóa, các nhà lịch sử đề cập đến những địa danh đặc biệt, mang tính điển hình của Hà Nội có thể được kể đến cụ thể như sau:

Cuốn *Đường phố Hà Nội mang tên danh nhân Việt Nam* [11] của tác giả Nguyễn Văn Thảo, xuất bản năm 2010, cung cấp

những thông tin tri thức về những danh nhân lịch sử được dùng để đặt tên cho các con đường, ngõ phố của Thủ đô Hà Nội. Bên cạnh đó còn cung cấp những thông tin về vị trí địa lý của những con đường, ngõ phố của Thủ đô Hà Nội, cung cấp những thông tin khái quát về lịch sử, văn hóa và khả năng về du lịch của mỗi quận, huyện của Thủ đô.

Cuốn *Khu phố cổ Hà Nội nửa đầu thế kỷ XX qua tư liệu địa chính* [10] do tác giả Phan Phương Thảo làm Chủ biên, xuất bản năm 2013, cung cấp cho bạn đọc về diện mạo khu phố cổ Hà Nội xưa và nay, nơi thường được gọi là “Hà Nội 36 phố phường”. Công trình khắc họa một khu phố cổ Hà Nội được hình thành từ đầu thế kỷ XV với đặc điểm chung là đều bắt đầu bằng từ “Hàng”, tiếp đó là một từ chỉ nghề nghiệp nào đó như: Hàng Mã, Hàng Đào, Hàng Thiếc, Hàng Buồm, Hàng Bạc, Hàng Da,... Phố cổ Hà Nội chiếm vị trí quan trọng trong lịch sử phát triển của Thủ đô, là nơi đã và đang chứa đựng một hệ thống giá trị di sản quý giá về lịch sử, văn hóa, nghệ thuật, kiến trúc,... và cũng là nơi diễn ra đồng thời nhiều hoạt động của đời sống xã hội như là địa bàn sinh sống, nơi buôn bán, sản xuất, tổ chức lễ hội, vui chơi, giải trí,...

Cuốn *Kể chuyện đường, phố, ngõ Hà Nội* [4] của tác giả Lê Đình Mai, xuất bản năm 2018, cung cấp các nội dung thông tin về đường, phố, ngõ Hà Nội, điểm lại những tên gọi của Hà Nội qua các thời kỳ và những lần điều chỉnh địa giới hành chính của Thủ đô. Công trình cung cấp cho bạn đọc những hình dung cơ bản về đường, phố, ngõ của Thủ đô cả về vị trí, chiều dài, năm đặt tên cũng như những thông tin liên quan đến tên người, tên đất, tên nghề đã được dùng để đặt cho các con đường, ngõ phố của Hà Nội. Bên cạnh đó, qua công trình, bạn đọc có thể hiểu

thêm về tài năng cũng như tính cách của những danh nhân, danh tướng mà tên tuổi của họ đã gắn bó với những con đường, ngõ phố của Thủ đô Hà Nội.

Cuốn *Địa danh hành chính Thăng Long - Hà Nội (từ đầu thế kỷ XIX đến nay)* [7] do tác giả Nguyễn Thị Việt Thanh làm Chủ biên, xuất bản năm 2019, tập trung nghiên cứu về địa danh từ cách tiếp cận lịch đại nhằm tìm hiểu, khôi phục, nghiên cứu quá trình biến đổi địa danh hành chính khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống nhằm tìm ra nguyên tắc xây dựng, cấu tạo và giá trị lịch sử - văn hóa của lớp địa danh hành chính khu vực này trong các giai đoạn phát triển lịch sử khác nhau của Hà Nội. Công trình có giới thiệu về bức tranh khái quát về đường phố Hà Nội hiện đại, trong đó có các đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm.

Cuốn *Phố Phường Hà Nội xưa* [12] của tác giả Hoàng Đạo Thúy, xuất bản năm 2020, ghi lại những dấu ấn văn hóa phong tục của mảnh đất kinh thành, thể hiện rõ nét sự phát đạt tinh vi của các ngành nghề, tái hiện một Hà Nội khác, thâm trầm và sâu lắng hơn trong những căn rễ văn hóa.

Các công trình tra cứu, các cuốn từ điển, các bộ bách khoa thư về địa danh Hà Nội nói chung và đường, phố Hà Nội nói riêng có thể kể đến như sau:

Cuốn *Từ điển đường phố Hà Nội* [6] của tác giả Giang Quân, xuất bản năm 2010, cung cấp 820 mục từ, gồm 129 tên đường, 467 tên phố, 175 ngõ, 17 hồ, 27 công viên - quảng trường,... Công trình cung cấp những thông tin tri thức về sự phát triển của Hà Nội, cũng như cung cấp những thông tin cập nhật về những thay đổi trong việc đặt tên cho những đường phố mới, việc điều chỉnh độ dài cho phù hợp cũng như việc thành lập các quận, huyện mới làm thay đổi địa lý hành chính

các quận, huyện ở Hà Nội.

Cuốn *Từ điển đường phố Hà Nội* [2] do tác giả Nguyễn Viết Chức làm Chủ biên, xuất bản năm 2010, cung cấp cho người đọc một cách đầy đủ và có hệ thống về tên đường phố Hà Nội, lịch sử hình thành, thay đổi các tên đường, phố Hà Nội qua các thời kỳ, giúp cho việc tra cứu, nghiên cứu về lịch sử và địa lý Hà Nội. Công trình cũng giúp các nhà hoạch định chính sách quy hoạch đô thị, xây dựng nhà ở và các công trình phúc lợi khác cũng như nghiên cứu, xây dựng và quản lý giao thông đô thị và các ngành khác như điện, nước, môi trường,... Đồng thời công trình góp phần quảng bá du lịch, phát triển kinh tế - xã hội của Thủ đô. Công trình còn đề cập tới các vấn đề như: thông tin về các thông số kỹ thuật và trích lục bản đồ cụ thể của từng đường phố Hà Nội; giới thiệu một số công viên, quảng trường tiêu biểu; tiểu sử các danh nhân là tên của các đường, phố, công viên, quảng trường.

Cuốn *Phố và Đường Hà Nội* [5] của tác giả Nguyễn Vinh Phúc, xuất bản năm 2010, tìm hiểu về lịch sử của 601 đường, phố, ngõ ở Thủ đô Hà Nội. Bên cạnh đó, công trình còn cung cấp nội dung thông tin về các công viên, vườn hoa,... nổi tiếng ở Hà Nội. Các mục từ được biên soạn theo nội dung thông tin gồm: vị trí và lịch sử, tiểu sử nhân vật (nếu tên đường, phố được đặt theo tên của danh nhân), tiểu dẫn địa danh (nếu tên đường, phố được đặt tên theo các sự kiện lịch sử của đất nước). Cấu trúc của các mục từ được biên soạn chưa thực sự được thống nhất, có mục từ nội dung thông tin vị trí và lịch sử được đặt cùng nhau (Châu Long (phố), Hàng Bông (phố), Hàng Buồm (phố), Quán Thánh (phố), Quang Trung (phố),...), nhưng có mục từ lại bị tách ra (Cát Linh (phố), Cầu Đông (phố), Cầu Giấy (phố), Cầu Gỗ (phố), Chả Cá (phố),...).

Cuốn *Từ điển đường - phố Hà Nội 2010* [3] của các tác giả Nam Hồng và Lăng Thị Nga, xuất bản năm 2011, giới thiệu chi tiết các đường, phố thuộc khu vực nội thành và các huyện ngoại thành Hà Nội, bao gồm cả quận Hà Đông và thị xã Sơn Tây. Các mục từ được biên soạn theo nội dung thông tin gồm: mô tả về độ dài, đặc điểm địa lý, vị trí hành chính; Lịch sử hình thành; xuất xứ tên; di tích, thắng cảnh (nếu có); công sở, kinh doanh (nếu có).

Bộ *Bách khoa thư Hà Nội* [8] gồm 18 tập do Thành ủy - Hội đồng nhân dân - Ủy ban nhân dân Thành phố Hà Nội xuất bản năm 2010, giới thiệu những thành tựu văn hóa, khoa học của thủ đô Hà Nội suốt 1.000 năm qua (1010 - 2010) theo địa giới cũ, cung cấp những tri thức về thiên nhiên, xã hội và con người Hà Nội trên các lĩnh vực: lịch sử, chính trị, khoa học, địa lý, văn học, giáo dục, nghệ thuật, du lịch,... Công trình giới thiệu những nét đặc trưng của Thủ đô ngàn năm văn hiến theo 18 chủ đề lớn trong 18 tập, gồm: 1. Lịch sử; 2. Địa lý; 3. Chính trị; 4. Pháp luật; 5. Kinh tế; 6. Khoa học và công nghệ; 7. Khoa học xã hội và nhân văn; 8. Giáo dục; 9. Y tế; 10. Văn học; 11. Tiếng Hà Nội; 12. Nghệ thuật; 13. Thông tin - Xuất bản; 14. Bảo tàng - Di tích; 15. Du lịch; 16. Tín ngưỡng - Tôn giáo; 17. Phong tục - Lễ hội; 18. Thể dục thể thao.

Bộ *Bách khoa thư Hà Nội - Phần Hà Nội mở rộng* [9] gồm 14 tập do Thành ủy - Hội đồng nhân dân - Ủy ban nhân dân Thành phố Hà Nội xuất bản năm 2017, giới thiệu về vùng đất Hà Nội mở rộng gồm tỉnh Hà Tây (cũ), huyện Mê Linh (trước đây thuộc tỉnh Vĩnh Phúc) và 4 xã trước đây thuộc huyện Lương Sơn, tỉnh Hòa Bình (Đông Xuân, Tiến Xuân, Yên Bình và Yên Trung). Công trình giới thiệu những nét đặc

trung của vùng đất Hà Nội mở rộng theo 14 chủ đề lớn trong 14 tập, gồm: 1. Kinh tế; 2. Khoa học và Công nghệ; 3. Văn học; 4. Du lịch; 5. Phong tục và Lễ hội; 6. Y tế; 7. Thể dục Thể thao; 8. Địa lý; 9. Lịch sử - Chính trị; 10. Khoa học xã hội và Nhân văn; 11. Giáo dục; 12. Nghệ thuật; 13. Di tích - Bảo tàng; 14. Tín ngưỡng - Tôn giáo.

Ngoài ra còn có các bài viết, đề tài khoa học, luận văn, luận án,... nghiên cứu về địa danh đường, phố Hà Nội như: *Người Hoa với việc hình thành phố nghề tại Hà Nội* của tác giả Nguyễn Vinh Phúc trên *Tạp chí Nghiên cứu Đông Nam Á*, số 7, tháng 4/1994; *Khu phố cổ Hà Nội - quá trình hình thành và biến đổi* của tác giả Phan Huy Lê trên *Tạp chí Xưa và Nay*, số 117, tháng 6/2000; *Vài phác họa về không gian khu vực phố cổ Hà Nội giữa thế kỷ XIX qua tư liệu địa bạ* của tác giả Vũ Văn Quân trên *Tạp chí Nghiên cứu Lịch sử*, số 11 (12/2008); *Địa danh đường phố Hà Nội giai đoạn Pháp thuộc* của các tác giả Nguyễn Thị Việt Thanh và Phùng Thị Thanh Lâm trên *Tạp chí Khoa học xã hội và nhân văn*, Đại học Quốc gia Hà Nội, số 2/2013; *Địa danh hành chính Thăng Long - Hà Nội thế kỷ XIX* của tác giả Nguyễn Thị Việt Thanh trên *Tạp chí Từ điển học và Bách khoa thư*, số 4/2013; Báo cáo tổng kết đề tài khoa học *Nghiên cứu xây dựng cơ sở dữ liệu phục vụ việc đặt tên đường phố và công trình công cộng, văn hóa ở Hà Nội từ nay đến năm 2020* của Nguyễn Thị Đơn; đề tài khoa học *Nghiên cứu địa danh đường phố Hà Nội từ năm 1888 đến năm 1954* của Phùng Thị Thanh Lâm; luận văn cao học *Khảo sát địa danh đường phố Hà Nội* của Nguyễn Thị Lan Hương;... [dẫn theo [1], tr.5-6]

Điềm qua các công trình nghiên cứu và biên soạn như trên có thể thấy, các công trình nghiên cứu và biên soạn về đường,

phố Hà Nội đã xuất hiện tương đối nhiều và đã đạt được những thành tựu quan trọng. Tuy nhiên, chưa thấy xuất hiện một công trình nghiên cứu và biên soạn riêng biệt nào về các đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm, Thành phố Hà Nội. Hơn nữa, những công trình tra cứu về đường, phố Hà Nội đã được xuất bản cách đây hơn một thập kỷ nên hiện trạng đường, phố Hà Nội nói chung và đường, phố quận Hoàn Kiếm nói riêng cũng đã có những thay đổi. Vì vậy, việc biên soạn một cuốn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm* là một việc làm cần thiết, mang nhiều ý nghĩa về mặt khoa học và thực tiễn. Sản phẩm của đề tài sẽ là một nguồn tài liệu tham khảo hữu ích, phục vụ cho các độc giả quan tâm tới việc biên soạn loại từ điển về địa danh đường phố nói chung và địa danh đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm, Thành phố Hà Nội nói riêng.

2.2. Về khái niệm đường, phố

Từ “phố” mang ý nghĩa kinh tế chỉ xuất hiện từ thế kỷ XIX dưới triều Nguyễn. Về nguồn gốc, từ “phố” vừa có nghĩa là một bến, bờ, vừa có nghĩa là phố xá, cửa hiệu. Nếu xét trong quan hệ với “phường” thì có thể hình dung “nếu phường được coi như một diện tích thì phố chính là một trục của phường gồm có một con đường hai bên có nhà cửa, nhà ở và thường là cửa hiệu có bề mặt quay ra đường” [dẫn theo [7], tr.153].

Hệ thống đường phố là một trong những nhân tố quan trọng tạo thành huyết mạch của một đô thị hiện đại và cho từng đơn vị hành chính. Đường phố không phải là đơn vị hành chính. Tuy nhiên, đối với đô thị hiện đại, đường phố là một loại hình tổ chức đặc trưng và hết sức quan trọng, là một thực thể hữu cơ đặc trưng của cấu trúc, diện mạo, tâm hồn và đời sống ở đô thị. [dẫn theo [7], tr.202-203].

2.3. Về đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm

Hà Nội hiện có 30 quận, huyện, thị xã (gồm 12 quận, 17 huyện và 1 thị xã) và là thành phố có quy mô và diện tích lớn nhất nước ta. Quận Hoàn Kiếm thuộc thành phố Hà Nội gồm có 18 phường với số lượng đường, phố lớn nhất trong các quận của thành phố Hà Nội gồm 164 đường, phố, tạo thành một mạng lưới dày đặc, chằng chịt. Đặc biệt, quận Hoàn Kiếm có khu phố cổ, phản ánh đặc trưng nghề nghiệp sản xuất và buôn bán của địa bàn. Quận Hoàn Kiếm hiện nay là trung tâm kinh doanh, buôn bán, sản xuất sầm uất, là phần “lõi” của Thành phố Hà Nội [dẫn theo [7], tr.203, 215; [13], tr.7].

Các đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm được đặt tên theo ba phương thức cơ bản như sau: (1) Đường, phố được đặt tên theo tên của các danh nhân thuộc các giai đoạn lịch sử khác nhau, trong đó đặc biệt tập trung tên của nhiều vị vua và các anh hùng dân tộc nổi tiếng của đất nước, như: Đinh Tiên Hoàng, Lý Thái Tổ, Lý Thường Kiệt, Phan Bội Châu, Phan Chu Trinh,...; (2) Đường, phố được đặt tên theo tên của các địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt, như: Hàm Tử Quan, Bạch Đằng, Điện Biên Phủ,...; (3) Đường, phố được đặt tên theo tên địa danh, như: Đông Thái, Đồng Xuân, Yên Thái, Hàng Bạc, Hàng Bông, Bát Sứ, Chả Cá, Lò Rèn, Thuốc Bắc, Cầu Đất, Đường Thành, Gầm Cầu, Hỏa Lò, Hồ Hoàn Kiếm, Nhà Chung, Nhà Hỏa,...

2.4. Cấu trúc vĩ mô của Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm

Nói đến cấu trúc vĩ mô của từ điển là nói đến bảng mục từ, đây là danh sách các mục từ được biên soạn (đây cũng là phần nội dung cốt yếu của cuốn từ điển).

Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm gồm 164 mục từ, mỗi mục

từ tương đương với tên một đường hoặc phố thuộc quận Hoàn Kiếm, Hà Nội. Các mục từ được phân loại theo 03 loại hình mục từ cụ thể như sau:

2.4.1. Đường, phố được đặt tên theo tên danh nhân

Trong số 164 mục từ về các đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm, Hà Nội có 64 mục từ (39,0%) là các đường, phố được đặt tên theo tên của các danh nhân thuộc các giai đoạn lịch sử khác nhau, trong đó đặc biệt tập trung tên của nhiều vị vua, quan thời Đinh, Lê, Lý (các vị vua, quan có công trong lịch sử hàng nghìn năm dựng nước của Việt Nam), như: Đinh Tiên Hoàng, Lê Thánh Tông, Lý Nam Đế, Lý Thái Tổ, Lê Lai, Lê Thái Tổ (húy danh Lê Lợi), Lý Thường Kiệt,...; các vị danh tướng nhà Trần, như: Trần Hưng Đạo, Trần Khánh Dư, Trần Nhật Duật, Trần Quang Khải; các anh hùng dân tộc nổi tiếng của đất nước (các anh hùng có công trong sự nghiệp đấu tranh giải phóng dân tộc), những nhà yêu nước, các nhà lãnh đạo khởi nghĩa chống thực dân Pháp, như: Hai Bà Trưng, Nguyễn Thái Học, Lương Ngọc Quyến, Phan Chu Trinh, Phan Bội Châu,...) hay tên của các nhà văn hóa nổi tiếng của dân tộc như: Nguyễn Du.

2.4.2. Đường, phố được đặt tên theo tên địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt

Trong số 164 mục từ về các đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm, Hà Nội có 06 mục từ (3,7%) là các đường, phố được đặt tên theo tên của các địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt, gắn liền với những chiến công hiển hách của đời Trần như: Hàm Tử Quan, Bạch Đằng, Chương Dương Độ; hay các địa danh gắn liền với các sự kiện đặc biệt của đất nước: Điện Biên Phủ, 19 Tháng 12, Vạn Kiếp.

2.4.3. Đường, phố được đặt tên theo tên địa danh

Trong số 164 mục từ về các đường, phố

thuộc quận Hoàn Kiếm, Hà Nội có 94 mục từ (57,3%) là các đường, phố được đặt tên theo tên địa danh, trong đó: đặt tên theo tên phường, thôn cũ (sử dụng địa danh hành chính cổ thời Nguyễn: Đông Thái, Đồng Xuân, Gia Ngư, Thanh Hà, Tổ Tịch, Yên Thái,...), tuy vậy xuất xứ của một số địa danh này cũng gắn liền với các nghề nghiệp mang tính truyền thống, có thể nay vẫn còn hoặc đã bị mai một, như: Gia Ngư (khu vực bán cá), Tổ Tịch (chiếu trắng, có nghề dệt hoặc bán chiếu),...; đặt tên theo khu vực nghề nghiệp cổ truyền (thuộc khu phố cổ), trong đó: liên quan đến nghề nghiệp sản xuất hoặc mặt hàng buôn bán bắt đầu bằng chữ “Hàng” (Hàng Bạc, Hàng Bài, Hàng Bè, Hàng Bò, Hàng Bông, Hàng Buồm,...); liên quan đến nghề nghiệp sản xuất hoặc mặt hàng buôn bán không sử dụng chữ “Hàng” (Bát Đàn, Bát Sứ, Chả Cá, Chợ Gạo, Lăn Ông, Lò Rèn, Lò Sũ, Mã Mây, Ngõ Gạch, Thuốc Bắc,...); đặt tên theo đặc điểm của khu vực (địa danh của các di tích tự nhiên, di tích lịch sử - văn hóa điển hình, mang tính đặc trưng của địa bàn, khu vực: Cầu Đất, Cầu Đông, Cầu Gỗ, Cổng Đục, Cửa Đông, Cửa Nam, Đường Thành, Gầm Cầu, Hà Trung, Hàm Long, Hỏa Lò, Hồ Hoàn Kiếm, Ngõ Trạm, Nhà Chung, Nhà Hỏa, Nhà Thờ, Ô Quan Chưởng, Tràng Thi, Tràng Tiền,...

2.5. Cấu trúc vi mô của Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm

Cấu trúc vi mô của từ điển được thể hiện ở cấu trúc của từng loại mục từ cụ thể.

2.5.1. Cấu trúc mục từ đường, phố được đặt tên theo tên danh nhân

Cấu trúc mục từ gồm các nội dung thông tin sau:

- *Tiêu đề mục từ*: tên đường, phố.

- *Nội dung mục từ*: giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lý; lịch sử hình thành; hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch; tiểu sử danh nhân (gồm các nội dung: năm sinh - năm mất; tên tự, tên hiệu, bút danh (nếu có); quê quán, nơi sống và làm việc; quá trình học tập, công tác, hoạt động; các cống hiến chính/tác phẩm chính; các phần thưởng, danh hiệu, giải thưởng,... (nếu có)).

2.5.2. Cấu trúc mục từ đường, phố được đặt tên theo tên địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt

Cấu trúc mục từ gồm các nội dung thông tin sau:

- *Tiêu đề mục từ*: tên đường, phố.

- *Nội dung mục từ*: giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lý; lịch sử hình thành; hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch; tiểu dẫn địa danh kỷ niệm sự kiện (gồm các nội dung: địa điểm diễn ra sự kiện; thời gian diễn ra sự kiện; diễn biến của sự kiện; tác dụng, vai trò, ý nghĩa và ảnh hưởng của sự kiện).

2.5.3. Cấu trúc mục từ đường, phố được đặt tên theo tên địa danh

Cấu trúc mục từ gồm các nội dung thông tin sau:

- *Tiêu đề mục từ*: tên đường, phố.

- *Nội dung mục từ*: giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lý; lịch sử hình thành; hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch; tiểu dẫn địa danh.

3. Kết luận

Việc biên soạn cuốn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm* là một việc làm cần thiết, mang nhiều ý nghĩa về mặt khoa học và thực tiễn, bởi có thể giúp cho độc giả hiểu rõ về cách thức biên

soạn loại từ điển bách khoa về địa danh đường, phố. Bên cạnh đó, *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm* sẽ là một nguồn tài liệu tham khảo toàn diện, tiện dụng, hữu ích, giúp độc giả có thể dễ dàng tra cứu, cập nhật một cách có hệ thống bức tranh chung về đường, phố quận Hoàn Kiếm, Thành phố Hà Nội, hiểu rõ về vị trí địa lý, nguồn gốc lịch sử cũng như hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch của các địa danh đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm, Thành phố Hà Nội.

CHÚ THÍCH

¹ Đề tài cấp Cơ sở do TS. Lê Thị Hải Chi làm Chủ nhiệm, Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam là Tổ chức chủ trì, thực hiện năm 2023.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Lê Thị Hải Chi (Chủ nhiệm đề tài), *Thuyết minh Đề tài khoa học cấp cơ sở “Biên soạn Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm (giai đoạn 1)”*, Tài liệu lưu hành nội bộ Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam, 2023.
- [2] Nguyễn Viết Chức (Chủ biên), *Từ điển đường phố Hà Nội*, Nxb. Hà Nội, Hà Nội, 2010.
- [3] Nam Hồng - Lăng Thị Nga, *Từ điển đường - phố Hà Nội 2010*, Nxb. Thông tin và Truyền thông, Hà Nội, 2011.
- [4] Lê Đình Mai, *Kể chuyện đường, phố, ngõ Hà Nội*, Nxb. Tài chính, Hà Nội, 2018.
- [5] Nguyễn Vinh Phúc, *Phố và Đường Hà Nội*, Nxb. Giao thông Vận tải, Hà Nội, 2010.
- [6] Giang Quân, *Từ điển đường phố Hà Nội*, Nxb. Thời đại, Hà Nội, 2010.
- [7] Nguyễn Thị Việt Thanh (Chủ biên), *Địa danh hành chính Thăng Long - Hà Nội (từ đầu thế kỷ XIX đến nay)*, Nxb. Hà Nội, Hà Nội, 2019.
- [8] Thành ủy - HĐND - UBND Thành phố Hà Nội, *Bách khoa thư Hà Nội*, 18 tập, Nxb. Thời đại, Hà Nội, 2010.
- [9] Thành ủy - HĐND - UBND Thành phố Hà Nội, *Bách khoa thư Hà Nội - Phần Hà Nội mở rộng*, 14 tập, Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2017.
- [10] Phan Phương Thảo (Chủ biên), *Khu phố cổ Hà Nội nửa đầu thế kỷ XX qua tư liệu địa chính*, Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2013.
- [11] Nguyễn Văn Thảo, *Đường phố Hà Nội mang tên danh nhân Việt Nam*, Nxb. Lao động, Hà Nội, 2010.
- [12] Hoàng Đạo Thúy, *Phố Phường Hà Nội xưa*, Nxb. Kim Đồng, Hà Nội, 2020.
- [13] Ủy ban Nhân dân Thành phố Hà Nội, Viện Nghiên cứu Phát triển Kinh tế - Xã hội Hà Nội, *Xã, phường, thị trấn Hà Nội*, Nxb. Hà Nội, Hà Nội, 2019.
- [14] Aurbach, L., *A History of Street Networks: from Grids to Sprawl and Beyond*, Pedshed Press, Hyattsville, 2020.
- [15] Everett-Heath, J., *Oxford Concise Dictionary of World Place Names*, Sixth Edition, Oxford University Press, Oxford, 2020.
- [16] Gannett, H. (Author), Beck, J. (Editor), *Encyclopedia of Place Names in the United States*, Jazzybee Verlag, Augsburg, 2017.
- [17] Hendrix, S., *Auburn: A History in Street Names*, Auburn University, Auburn, 2021.
- [18] Mask, D., *The Address Book: What Street Addresses Reveal About Identity, Race, Wealth, and Power*, St. Martin's Press, New York, 2020.
- [19] Mills, A. D., *A Dictionary of British Place Names*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- [20] Moscow, H., *The Street Book: An Encyclopedia of Manhattan's Street Names and Their Origins*, Fordham University Press, New York, 1990.
- [21] Savage, V. R., & Brenda, S. A. Y., *Singapore street names: A study of Toponymics*, Marshall Cavendish, Singapore, 2013.